

שׁו"ת בהלכה לשולחן שבת

מאת הרב משה חיים חנונו שליט"א

גיליון מס' 75

דיני ליל הסדר

אם יש יין לבן איכותי ויין אדום פחות איכותי מה עדיף?

מצוה לחזור אחר יין אדום אף אם היין הלבן משובח ממנו, כמאמר הכתוב "אל תרא יין כי יתאדם" שהמשמעות היא שיין משובח הוא בצבע אדום. ועוד יש עניין ביין אדום דווקא זכר לדם שהיה פרוה שוחט את תינוקות בני ישראל ורוחץ בדמם²¹. ויש חולקים וסוברים שאם היין הלבן משובח מן היין האדום היין המשובח עדיף²², ומכל מקום נכון שיתנו לתוכו מעט יין אדום כדי שיקבל מעט גוון אדום²³.

הדרך הנכונה לקיים מצוות הסיבה?

צריך להכין כסא מושבו שישב בהסיבה דרך חירות. לא יטה על גבו, ולא על פניו שאין זה דרך חירות. ולא על ימינו, שאין הסיבה רק בשמאלו, ועוד שמא יקדים קנה לוושט²⁴, ויטה את ראשו ורוב גופו²⁵ בזווית של ארבעים וחמש מעלות²⁶.

ישען על ידית, כרית או על השולחן, ובשעת הדחק אף על חבירו, אבל אין להישען על ירך עצמו, משום שנראה כדואג²⁷. וכן לא יטה את עצמו באוויר, שאין זה דרך חירות²⁸.

גם איטר יד מסב לצד שמאלו, שמא יקדים קנה לוושט, ובדיעבד אם היסב בימין יצא²⁹.

מי שלא היסב כראוי או שלא היסב כלל אם צריך לחזור ולשתות או לאכול בהסבה?

כל הצריך הסיבה, אם אכל או שתה בלא הסיבה לא יצא, וצריך לחזור לאכול או לשתות בהסיבה, וכן הוא למנהג בני ספרד³⁰. ומכל מקום אם אינו בקו הבריאות וקשה עליו לחזור לאכול או לשתות, יכול להקל בזה³¹.

אך לבני אשכנז, מעיקר הדין כיון שבזמן הזה אין דרך להסב, אם שכח ולא היסב יצא. מכל מקום מי ששכח להסב בשני הכוסות הראשונות יחזור לשתות בהסיבה, אבל בכוס שלישי ורביעי לא יחזור וישתה משום שנראה כמוסיף על הכוסות³². ולדעה זו כדי לצאת

עשיית מצות תעשה לכתחילה אחר חצות¹⁰, אך אין רוב ישראל נוהגים בכך, ובוודאי יוצאים ידי חובה גם במצות שנאפו קודם לכן¹¹. גם בשנה זו שערב פסח חל בשבת, יש הנוהגים לאפות את המצות מצווה בערב שבת אחר חצות, שלא לחלק משאר שנים¹².

מצווה מן המוכרח שתהיה מצת מצווה שמורה משעת קצירה, ולכל הפחות משעת טחינה¹³, יש המהדרים לקחת מצות שנעשו מקמח שנטחן ברחיים של יד¹⁴.

מי שלא אוהב יין אם יכול לפטור את עצמו מחיוב שתיית ארבע כוסות?

מי שאינו שותה יין או מיץ ענבים בשאר ימות השנה מפני שהיין מזיק לו, אינו פטור משתיית יין בפסח וצריך להתאמץ בכל כוחו לקיים מצוות ארבע כוסות, אף שבשאר שבתות וימים טובים יכול לשמוע את הקידוש מאדם אחר ולצאת בזה ידי חובה, בליל הסדר חיוב השתייה הוא על כל אחד ואחד. מכל מקום, אם מחמת שתית היין או המיץ ענבים יחלה ויפול למשכב, הרי הוא פטור משתיית ארבע כוסות¹⁵.

אם אפשר להשתמש ביין מוגז ומיץ ענבים לכתחילה לשתיית ארבע כוסות?

סדר העדיפויות בסוגי היין למצוות ארבע כוסות: המשובח ביותר הוא - יין חי שאינו מבושל¹⁶, כמו כן חשוב שיהיה היין מסוג משכר ומשמח ולא מיץ ענבים. מי שקשה לו לשתות יין - יכול לקחת מיץ ענבים או יין מוגז, וישתדל לכל הפחות לשתות כוס אחת יין גמור ולא מיץ ענבים. מי שקשה לו יכול לערב חצי יין וחצי מיץ ענבים¹⁷, ואם גם זה קשה יערב בכוס רבע יין ושלושה רבעים מיץ ענבים, ובתנאי שיורגש האלכוהול היטב¹⁸. ויש אומרים שמיץ ענבים דינו כיון גמור ויוצאים בו לכתחילה לדי' כוסות¹⁹.

נשים יכולות לכתחילה לקחת מיץ ענבים למצוות ארבע כוסות, והוא הדין לקטנים²⁰.

מי שקנה מצות ועדיין לא שילם עליהם האם יוצא בהם ידי חובת אכילת מצה בליל הסדר? והאם יש דין שכל אחד מהמסובים יקנה מצות לעצמו לקיים דין "לכם"?

כתבו הפוסקים שיש להשתדל לשלם לפני החג את כל הכסף על המצות שרוכש, כיון שמן התורה הקניין נעשה ע"י התשלום (מעות קונות). ואילו מדרבנן גם הגבהה או משיכה קונה¹, ובאנו למחלוקת הפוסקים אם קנין דרבנן (הגבהה, משיכה) מועיל להחשיב את המצה כשלו² למצווה מן התורה (של אכילת מצה)³. אולם, יש שכתבו שאין חיוב להקפיד ולשלם על המצות קודם החג⁴, שהרי יוצאים ידי חובה גם במצה שאולה⁵.

מכל מקום, אם המוכר גילה דעתו בעת המכירה שאינו מוכר בהקפה, והלוקח הכריחו שישלם לו בהקדם קודם החג, והלוקח לא הספיק לשלם לו קודם החג - מדינא לא קנה, ולא יוצא בהם הלוקח ידי חובת מצה מהתורה⁶.

מדין זה יש שהחמירו שהמתארחים בליל הסדר ואוכלים מצה משל בעל הבית, אף שנותן להם רשות לאכול מכל מקום חסר ב"לכם", לשיטתם יש לבעל הבית לומר לכל המסובים שהוא מקנה את המצות לכל אחד ואחד כדי שיצאו ידי חובה, ואף המסובים יתכוונו לקנות⁷. למעשה הנהגה זו היא חומרה בעלמא ומעיקר הדין אין צריך להיזהר בה, כיון שאין צורך בעלולת ממונית על המצה ומספיק רשות והיתר אכילה, ובעל הבית המזמין את אורחיו ודאי שנותן להם את המצות באופן שיצאו ידי חובה, ממילא נחשב כמו שהקנה להם, וכן עיקר למעשה⁸.

מה סדר העדפות בסוג המצה לקיים בה מצוות מצת מצווה?

מצווה מן המוכרח והידור רב לקחת למצת מצוה ממצות שנעשו בערב פסח לאחר חצות⁹, משום שהוקשה אכילת מצה לקרבן פסח, וכמו שחשיטת פסח היה קרב אחר חצות כמו כן

1 ואף שמכניס את המצה לביתו ומהתורה חצרו של אדם קונה לו, מכל מקום אין גמירות דעת של המוכרים כל עוד שלא שילם את הכסף.
 2 שהרי לא יוצאים ידי חובה במצה גזולה, משום דבעינן "לכם". שו"ע סימן תנד ס"ד. ולומדים זאת בגמרא שוה ממצוות הלה, משנ"ב ס"ק טו.
 3 עיין מחנה אפרים קנין משיכה סימן ב', משנ"ב סימן תרנח סק"י. כה"ח סימן תנד ס"ק מא, שבט הלוי ח"ז סימן פג.
 4 חזו"ע עמוד פח, ובספר מאור ישראל סוכה מו ע"ב באריכות דבריו.
 5 ט"ז סימן תנד סק"ד, חק יעקב אות ה', חמד משה אות ד', כה"ח ס"ק לא.
 6 משנ"ב סימן תנד ס"ק טו, על פי המבואר בחו"מ סימן קצ סעיף יז.
 7 שפת אמת סוכה דף לה ד"ה איתא, הליכות שלמה פ"ט ס"ד, הגר"ש אלישיב אש"ר ח"ג פ"ס אות יז. ואף בחג יכול להקנות להם, כיון שזה מתנה לצורך מצווה. שו"ע סימן שכג, משנ"ב ס"ק לד.
 8 וכן נהג החזו"א ולא הקנה את החלה למסובים, כ"כ בחוט שני פ"ג סוף סק"א.
 9 שו"ע סימן תנח, ויש אומרים אחר שמוחצה, עיין משנ"ב סק"ד.
 10 משנ"ב סק"א.
 11 משנ"ב שם, וסק"ג.
 12 שו"ע שם.
 13 שו"ע סימן תנג ס"ד.
 14 אור לציון עמוד קכט.
 15 שו"ע סימן תעב ס"ג, משנ"ב שם ס"ק לה-לו, כה"ח ס"ק טט.
 16 משנ"ב שם ס"ק לט, וכמבואר בשו"ע סימן רעב ס"ב שלפי הרמב"ם אין יוצאים רק ביין הכשר לנסך על גבי המזבח.
 17 אור לציון עמוד קנו, חזו"ע עמוד יג.
 18 כן נראה דעת הגר"ש אלישיב, עיין שבות יצחק פסח סוף פ"ב.
 19 הליכות שלמה עמוד ריו. ויש שכתבו שזה דווקא במיץ ענבים טבעי. חוט שני.
 20 אור לציון וחזו"ע שם.
 21 שו"ע סימן תעב ס"א ומשנ"ב שם.
 22 רמ"א שם.
 23 ויגד משה סימן ז' סק"ד.
 24 שו"ע סימן תעב סעיף ב, ג, ומשנ"ב שם.
 25 משנ"ב סק"ז, הגר"ז קרליץ חוט שני פ"ז סק"ו, הגר"ש אלישיב הגדה של פסח עמוד 22.
 26 אור לציון עמוד קנד, והוסף הגר"ש אלישיב הובא בקובץ והגית, שלא יטה הרבה במידה ולא ירגיש נוח בישיבתו.
 27 מהר"ל הלכות אגדה, משנ"ב סק"ח.
 28 אור לציון והגר"ז קרליץ והגר"ש אלישיב שם.
 29 רמ"א שם ס"ג, משנ"ב ס"ק יא, חזו"ע עמוד יז.
 30 שו"ע שם ס"ז.
 31 שו"ע חזו"ע סימן יג.
 32 רמ"א שם.

מידי כל ספק יש לכוון בברכה על הכוס ראשון לפטור גם שתייה שבין הכוסות, ובברכה על כוס שני לפטור את כל מה שישתה בתוך הסעודה, ואז אם ישכח להסב בשני הכוסות הראשונות יוכל לחזור ולשתות בהסיבה, אך אם לא כיון, הכרעת האחרונים למעשה שלא יחזור וישתה, כיון שטעון ברכה לפניו, ונראה כמוסיף על הכוסות³³.

מה צריך להניח בקערת ליל הסדר, ועד מתי יש להשאירה שלמה?

מביאים לפני בעל הבית קערה שיש בה שלוש מצות, ומניחים בתוכה: מרור, חרוסת, כרפס או ירק אחד, (וכן חומץ או מי מלח), ושני תבשילין, אחד זכר קורבן פסח³⁴ ואחד זכר לחגיגה, המנהג הרווח הוא להניח זרוע וביצה מבושלת³⁵. מנהג העולם לסדר את הקערה על פי קבלת הארז"ל³⁶.

יש להשאיר את הקערה בשלמותה עד אחר אכילת מצה ומרור³⁷, ויש מקפידים להשאירה שלימה עד סיום הסדר³⁸. מכל מקום, את הזרוע הצלוי בכל אופן אסור לאוכלו בלילה, שאין אוכלים בשר צלי בלילה שמא יאמרו בשר פסח הוא³⁹.

השנה שחל ליל הסדר במוצאי שבת, מי ששכח להבדיל בקידוש מתי יבדיל?

השנה שחל ליל פסח במוצאי שבת יש להוסיף הבדלה ונר, וסדר הברכות הוא יקנה"ו, יין, קידוש, נר, הבדלה, זמן⁴⁰. מי ששכח להבדיל בקידוש, הדין הוא כדלהלן:

אם נזכר קודם אכילת הכרפס - למנהג בני ספרד שאין מברכים על כוס שני - יבדיל על הכוס מיד בברכת 'המבדיל' בלבד ללא 'ברכת הגפן' שכבר נפטר בברכה מכוס ראשון. אך למנהג בני אשכנז שגם כוס שני טעונה ברכת הגפן - כתבו הפוסקים שאם יבדיל יצטרך לברך 'הגפן' על כוס ההבדלה ואז יראה כאילו מוסיף על הכוסות שתיקנו חכמים (ארבע כוסות)⁴¹, לכן מטעם זה אם שכח להבדיל יאכל את הכרפס בלא הבדלה ויבדיל מיד אחרי הברכה על כוס שני⁴², ויש חולקים וסוברים שיבדיל על הכוס ויברך הגפן קודם אכילת הכרפס, שאיסור אכילה קודם הבדלה חמור יותר מאיסור מוסיף על הכוסות⁴³.

אם נזכר אחר אכילת הכרפס קודם קריאת ההגדה - למנהג בני ספרד יבדיל מיד, אך למנהג אשכנז ימתין לכוס שני שבסוף קריאת ההגדה ויבדיל עליה⁴⁴.

אם נזכר אחר שהתחיל בקריאת ההגדה - לכל השיטות, ישלים את ההגדה עד גאל ישראל

ויאמר את הבדלה על כוס שני.

אם נזכר באמצע סעודתו⁴⁵ - מחויב להפסיק מסעודתו ולהבדיל מיד, ולא יברך שנית על היין הואיל והברכה על הכוס השני פטרה את כל היין שישתה בתוך הסעודה⁴⁶,

ואם נזכר אחר שהתחיל ברכת המזון - מברך ברכת המזון ומבדיל על אותו כוס, ואם נזכר אחר שכבר שתה כוס של ברכת המזון, ימתין עד לאחר גמר ההלל והגדה ויבדיל על הכוס הרביעי, ואם לא נזכר עד אחר ששתה כוס רביעי, יבדיל על כוס חמישית, וצריך לברך עליו גם בורא פרי הגפן שהרי כבר הסיח דעתו משתיית יין⁴⁷.

מי שרעב אם יכול לטעום דברים קלים אחר הקידוש קודם 'שולחן ערוך'?

לאחר הקידוש יכול לאכול דברים קלים כמו ביצה פירות או אורז (לנוהגים היתר), אבל לא ימלא כרסו מהם כדי שיוכל לאכול את המצה לתאבון, ויש נוהגים לכתחילה לאכול אחר הקידוש ביצה ואומרים "זכר לקורבן חגיגה"⁴⁸. אם אכל כשיעור צריך לברך ברכה אחרונה על מה שאכל קודם הסעודה.

מי שבטעות בירך "על נטילת ידיים" בנטילה לכרפס, האם יברך שוב כשנוטל לאכילת מצה?

ב'זרחי' נוטלים ידיים כדי, כדי לטבל הכרפס במשקה, אך לא יברך על נטילה זו⁴⁹, וטוב שלא ישיח עד אחר ברכת ואכילת הכרפס, דתכף לנטילה ברכה⁵⁰.

אם שכח ובירך על נטילה זו, יש אומרים שישמור על ידיו נקיות ללא היסח דעת ולא יטול ידיו שנית לאכילת מצה, (ואין סיפור ההגדה נחשב 'הפסק' לעניין זה)⁵¹, ויש שכתבו שגם מי שברך על נטילת הידיים בכרפס, יחזור ויטול ידיים בברכה על אכילת מצה כיון שלא כיון בנטילה של הכרפס על המצה⁵², והנכון שיסיח דעתו משמירת ידיו או שיעז במקומות המכוסים בגוף ובכך יוכל לחזור ולברך על הנטילה ללא כל חשש⁵³.

מצוות קריאת ההגדה, מי חייב? ומה הדין בנשים וקטנים? ואם צריך להבין כל מה שקוראים?

יש לומר את ההגדה בקול רם ובשמחה רבה⁵⁴, אפילו אם יושב לבדו צריך להשמיע לאזניו⁵⁵, ויכוון לקיים מצוות עשה של "והגדת לבנך". וצריך להסביר לבני הבית את ההגדה בלשון פשוטה כדי שכל המסובין יבינו או שיפרש להם כלליות העניינים המוזכרים בהגדה⁵⁶.

אף הנשים חייבות בסיפור יציאת מצרים⁵⁷. נשים שלא יכולות לקרוא או לשמוע את כל ההגדה מחמת טרדת הילדים וכדומה, צריכות

להקפיד לכל הפחות להיות בחלק האחרון של ההגדה מ'רובן גמליאל אומר כל שלא אמר שלושה דברים אלו בפסח..". עד חתימת ההגדה ב"ברכת גאל ישראל"⁵⁸.

אם יוצאים ידי חובה בשמיעת ההגדה מפי אחר, או שכל אחד חייב לקרוא את כל ההגדה בעצמו?

אף בהגדה יש דין שומע כעונה, כמו בכל מצוות התורה⁵⁹, ולכן נשים שקשה להם לקרוא את כל ההגדה מילה במילה יכולות לצאת ידי חובה מבעליהן. אולם אין לאיש לצאת ידי חובה אלא מאיש, כיון שיש אומרים שחייב נשים בקריאת ההגדה הוא מדרבנן והאיש חייב מהתורה⁶⁰. ויש אומרים שלכתחילה ראוי שכל אחד מהמסובים יאמר בעצמו בלחש, ולא יצא ידי חובה מבעל הבית⁶¹.

אם מותר לדבר או לאכול בשעת קריאת ההגדה?

אסור להפסיק בדיבור בשעת קריאת ההגדה, אלא אם כן יש צורך גדול. ומכל מקום, דברים השייכים לנושא ההגדה וכן פירושים ואמרות בנושא יציאת מצרים וכדומה, מותר ואף מצווה להוסיף ולתבל את הקריאה בדברים המושכים את הלב⁶², וראוי להיזהר שלא לדבר שיחת חולין על שולחן הסדר מעת הקידוש עד גמר ההלל⁶³.

אסור לאכול ולשתות עד סיום ההגדה וברכת גאל ישראל⁶⁴, ובעת הצורך אפשר להקל⁶⁵.

אם מותר לאכול מהזרוע המונחת בקערת ליל הסדר?

הזרוע שנהגו לצלות ולהניחו בקערה, אין לאוכלו בליל הסדר, שהרי נהגו שלא לאכול בלילה צלי מכל בעלי חיים הצריכים שחיטה, בין בשר בהמה ובין צלי עוף⁶⁶.

אמירת קריאת שמע שעל המיטה בליל הסדר, ומה אומרים?

מעיקר הדין לא צריך לומר את פסוקי השמירה שרגילים לומר בכל יום, כיון שליל זה הוא ליל שימורים מן המזיקים, ולכן די לומר רק את שלושת פרשיות קריאת שמע, בני אשכנז נוהגים לומר רק פרשה ראשונה⁶⁷.

לדעת המקובלים גם בליל הסדר יש לקרוא את קריאת שמע בשלמותה קודם חצות, כולל פסוקי השמירה שנוהגים לקרוא בכל לילה⁶⁸.

לגבי ברכת המפיל, אם הולך לישון קודם חצות יברך בשם ומלכות, אולם אם הולך לישון אחר חצות (כפי שמצוי בליל הסדר) לבני אשכנז יברך בשם ומלכות⁶⁹, אולם לבני ספרד יברך בלא שם ומלכות ויהרהר הברכה בליבו, והמברך בשם ומלכות יש לו על מי שיסמוך⁷⁰.

51 הגר"ח פלא"ג בספרו חיים לראש, ויש שכתבו שמכל מקום יטול ידיו שוב לפני אכילת מצה בלא ברכה, שברכות אין מעכבות, יפה ללב ח"ה אות ה'.
52 כה"ח ס"ק קז, הגר"ח אר"י אר"י רבנות אפרים ח"א סימן שא.
53 הגר"ח אר"י אר"י רבנות אפרים ח"א סימן ט"ו.
54 כדברי הוזהר פרשת בא, שכל המספר ביציאת מצרים ושמוח בסיפור ההוא, עתיד הוא לשמוח עם השכינה לעולם הבא.
55 כה"ח ס"ק קכז.
56 רמ"א שם.
57 שו"ע סימן תעב סעיף יד, משנ"ב ס"ק מה, ובסימן תעג ס"ק סד.
58 משנ"ב שם, חו"ע עמוד נב.
59 משנ"ב שם, בה"ל ד"ה שלא כסדר בסופו, חו"ע עמוד מח.
60 חו"ע עמוד נב.
61 הגר"ח אלישיב הגדה של פסח על פי פסקיו עמוד 24, אך בחו"ע שם מתיר לכתחילה.
62 אור לציון ח"ג עמוד קסא, חו"ע עמוד נז.
63 החיד"א בסיפורי לב דוד פרק ל, כה"ח ס"ק קלג.
64 לבוש והגר"א בדת השו"ע ס"א, משנ"ב ס"ק ד, בה"ל ד"ה הרשות בידו, אור לציון עמוד קס.
65 הליכות שלמה עמוד רסה, וכן משמע בגר"ח סעיף יא.
66 שו"ע סימן תעו סעיף א-ב.
67 רמ"א סימן תפא ס"ב.
68 בא"ח שנה א פרשת צו סעיף לח, כה"ח ס"ק יג.
69 משנ"ב ס"ק ד, וכן סתמות השו"ע והמשנ"ב בסימן רלט.
70 כה"ח סימן רלט ס"ק, אול"צ ח"ב עמוד קנ, חו"ע פסח עמוד קכז, וכן בברכות עמוד תקא.

33 משנ"ב ס"ק בא, שעה"צ ס"ק לא, לגבי כוס שני אם אין דרכו לשתות יין בסעודה.
34 אסור לומר בשר זה לפסח שלא יראה כמקדשו לשם פסח, שו"ע סימן תטט, ולכן לא יאמר לחברו צלה לי זרוע לפסח, ומ"מ בדיעבד אין לאסור את הבשר באכילה, משנ"ב שם, ונזכר לעיל.
35 זכר לאבילות שאין לנו קורבן פסח, וזכר לתשעה באב שחל תמיד ביום שחל פסח, רמ"א סימן תעו ס"ב. והבשר נהגו שיהיה זרוע ושיהיה צלוי, והביצה תהיה מבושלת. שו"ע סימן תעג ס"ד. ויש אומרים שהביצה בין צלוייה ובין מבושלת. רמ"א שם.
36 בא"ח פרשת צו סעיף לב, כה"ח ס"ק נוה, אור לציון עמוד קע, חו"ע עמוד מג, הגר"ח אר"י אר"י רבנות אפרים ח"א סימן תעו עמוד שסו.
37 בא"ח שם. אך הגמ"א ס"ק קה כתב שאחר אכילת הכרפס רשאי לסלק את מה שנשאר ממנו.
38 אור לציון שם.
39 שו"ע סימן תעו ס"א. ואפילו עשאו מכנף עוף, שיבואו לטעות להתיר גם בשר צלוי, שו"ע שם ס"ב, ומשנ"ב ס"ק קה.
40 שו"ע סימן תעג ס"א.
41 משנ"ב ס"ק ד.
42 הגר"ח ס"ו.
43 בה"ל ד"ה עד שהתחיל.
44 משנ"ב ס"ק ד.
45 והוא הדין אם נזכר תכף אחר כוס שני, שעה"צ ס"ק טו.
46 אלא אם כן לא היה דעתו לשתות עוד בזמן האכילה שבכגון זה צריך לברך הגפן.
47 משנ"ב ס"ק ה.
48 חו"ע עמוד לא, ואף כשהל ערב פסח בשבת, שאין קורבן חגיגה דוחה שבת, נכון לעשות כן.
49 שו"ע סימן תעג ס"ו.
50 חו"ע, הגר"ח אר"י אר"י רבנות אפרים ח"א סימן תעג ס"ו.